

POŽIŪRIO Į LAIKĄ IR DARBĄ DISKURSAS J. HABERMASO IR Z. BAUMANO DARBUOSE

Sonata Mačiulskytė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Jungtinių Tautų organizacijos paskelbtoje ataskaitoje „Human Development Report 2014“ skaičiuojanti žmogaus socialinės raidos indeksą Lietuva 2014 m. tarp 187 valstybių pakilo į 35 vietą. Tai – geriausias rezultatas šalies istorijoje. Remiantis šiuo rodikliu, nuo 2010 m. valstybė yra patekusi į 49 labiausiai planetoje išsivysčiusių šalių „klubą“. Vis dėlto nepriteklus, lemiantis atitinkamas esmines socialinės diferenciacijos pasekmes, yra įsitvirtinęs Lietuvos socialiniame diskurse. Siekdami suvokti oficialiosios statistikos ir gyvenimo realybės prieštarumą, apie skurdą, nepriteklių ir socialinę atskirtį stereotipiškai mąstyti nebegalime. Šie socialiniai reiškiniai postmoderniame būvyje įgauna naujų formų. Straipsnyje pristatomas dviejų socialinių kategorijų – laiko ir darbo, kurios iliustruoja mūsų socialinio gyvenimo dramatišką slinktį link postmodernaus būvio, suvokimo kaitos filosofinis aiškinimas J. Habermaso ir Z. Baumano darbuose. Socialinės laiko ir darbo kategorijos yra keletas tų socialinės-egzistencinės kaitos elementų, kurie atskleidžia aiškius modernybės ir postmodernybės filosofinių diskursų ir socialinės sąmonės skirtumus nuo ankstesnių filosofinės minties vystymo tradicijų. Šios kategorijos šiandien gali atskleisti naujas socialinės nelygybės formas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: modernizmas, postmodernus būvis, laikas, darbas.

Abstract

Lithuania has been placed 35th out of 187 countries in the UNO *Human Development Report 2014*, which measures a Human Social Development Index. This is the best result in the history of the country. According to this indicator, since 2010, Lithuania has joined the club of 49 most developed countries in the planet. Despite the fact, poverty, which expresses the essential consequences of social differentiation, has deeply rooted in the social discourse of Lithuania. To understand the controversy of the official statistics and the reality of life, we can no longer think of poverty, deprivation and social exclusion stereotypically. These social phenomena are taking new shapes in the postmodern existence. Therefore, the article presents a philosophical explanation of the change in the perception of two social categories – time and work, which illustrate a dramatic shift of our social life towards the postmodern existence, based on the works of J. Habermas and Z. Bauman. Social categories of time and work are among the elements of social-existential change, which reflect clear differences of philosophical discourses and social consciousness of modernity and postmodernity from the earlier traditions of philosophical thought development. Today these categories acquire the power to reveal new forms of social inequality.

KEY WORDS: modernizm, postmodernizm, time, work.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/tbb.v68i3.889>

Įvadas

Postmodernybės legitimacija yra vienas neblėstančių šiandienos intelektualų diskusijų objektų. Šių diskusijų rezultatai – daugybė postmodernybės ir jos tapsmo

teorinių diskursų, publikuota knygų; šios magiškos sąvokos vartojimas peržengė uždarų intelektualų klubų ribas ir vis drąsiau taikomas kasdienei socialinei sąveikai aiškinti. Tačiau abejojančiųjų ar neigiančiųjų kokybiškai naujos filosofinės tradicijos atsiradimą netrūko postmodernybės užgimimo pradžioje, netrūksta jų ir dabar.

Postmodernybės teorijų yra daug ir įvairių – nuo kokybiškai naujo filosofinio diskurso atsiradimo skelbimo iki (tik) naujo modernybės raidos etapo fiksavimo ar filosofinio kontradiktoriaus (modernybei) idėjos puoselėjimo. Vienas faktas yra aki-vaizdas – postmodernybės egzistavimas ontologiškai susijęs su modernybės fenomenu. Postmodernybės tapimo aiškinimas neatsiejamas nuo modernybės filosofinės tradicijos raidos analizės. Norint pažinti postmodernybės vystymo(si) motyvus ir teorines kryptis, būtina išsiaiškinti modernybės teorinę raidą. Kita vertus, bet kokio socialinio-filosofinio diskurso raida neatsiejama nuo konceptualizuoto kasdienio socialinio patyrimo atskleidimo.

Socialinės laiko ir darbo kategorijos yra keletas tų socialinės-egzistencinės kaitos elementų, kurie atskleidžia aiškius modernybės filosofinio diskurso ir socialinės sąmonės skirtumus nuo ankstesnių filosofinės minties vystymo tradicijų. Modernybė, be abejo, reiškė kokybiškai naują filosofinę koncepciją, inspiruotą visapusiško socialinio patyrimo sukurtu intelektualiniu, technologiniu, materialiniu ir kito potencialo. Dėl to turbūt sutaria absoliuti dauguma socialinių mąstytojų.

Kalbant apie postmodernybės tapimą, intelektualų pozicijos išsidėsto gana plačiame nuomonių spektre. Taip gali būti dėl šių priežasčių: pirma, nors intelektine postmodernybės pradžia laikomas XX a. vidurys, šios naujos vertybinės sistemos įsisąmoninimas, socialinė praktika ir teorinis pagrindimas apibūdinami kaip vis dar esantys pradiname (tačiau vis labiau įsibėgėjančiame) etape. Antra, reikia pastebėti, kad revoliucinių pokyčių socialinės sąmonės raidoje nefiksuoja. Tai kelia karštas diskusijas tarp naujos filosofinės tradicijos šalininkų, modernybės tęstinumo gynėjų ir kontradiktoriaus idėjos puoselėtojų. Šiandien sunku prognozuoti, kuri filosofinė postmodernybės vystymo kryptis išsikovsky dominuojančią poziciją socialinės minties istorijoje; aišku tai, kad tokio (postmodernybės) klausimo kėlimas iš esmės žymi tam tikrą lūžį šiuolaikinės socialinės filosofijos raidoje. Tampa įdomu modernybėje iš naujo įvertinti tokias svarbias filosofines egzistencines vertybes kaip laikas ir darbas postmodernioje perspektyvoje.

Postmodernybės tapimo aiškinimas įgauna prasmę straipsnyje apribojus tyrimo aspektų imtį. Mokslininkai, kurių darbų pagrindu bus atliekama darbo ir laiko vertybių raidos lyginamoji analizė, pasirinkti neatsitiktinai ir yra nemenkas iššūkis šiam straipsniui. Jürgeno Habermaso ir Zygmundo Baumano socialinės teorijos vystymo strategijos šiek tiek skiriasi, kartu yra kažkuo panašios. Atliekant analizę remiamasi šiais jų darbais: J. Habermaso „Modernybės filosofinis diskursas“ (pirmojo leidimo metai – 1985 m.), Z. Baumano „Work, Consumerism, and the New

Poor“ (pirmojo leidimo metai – 1999), „Globalizacija: pasekmės žmogui“ („Globalization: the Human Consequences“, pirmojo leidimo metai – 2000), „Liquid Modernity“ (pirmojo leidimo metai – 2000). Tai XX a. 9–10 dešimtmečių socialinių aktualijų kontekste užgimę darbai. Abu mąstytojai, tada jau priklausę dabarties socialinių mąstytojų elitui, plėtodami savo intelektualinę mintį iš esmės visiškai prasiilenkia. J. Habermasas filosofinį tikrovės aiškinimą projektuoja iš modernybės vertybinių konstruktų į postmodernybės teorinį ir intelektualinį pagrindimą. Kitaip sakant, postmodernybės jis ieško modernybės sukauptame teoriniame ir intelektiniame potenciale. Z. Baumano teorinė mintis – atvirkščiai, nukreipta priešinga kryptimi. Pagrindinis jo socialinės teorijos kūrimo objektas yra postmodernių būvių aiškinimas. Susidaro įspūdis, kad modernybę jis vertina iš postmodernios perspektyvos. Nepaisant jų galbūt beveik visiško teorinės minties plėtojimo prasilenkimo, abiejų jų darbuose aiškinama laiko ir darbo suvokimo bei turinio kaita, tai padeda suprasti, kaip autoriai konstruoja modernybės ir postmodernybės socialines teorijas.

Tikslas: apmąstyti laiko ir darbo socialinių reiškinių suvokimo kaitos filosofinį aiškinimą, kaip postmodernybės tapsmo realumą J. Habermaso ir Z. Baumano intelektualinėje mintyje.

Objektas: laiko ir darbo sampratų raida J. Habermaso ir Z. Baumano darbuose.

Straipsnyje taikomas sisteminės analizės metodas, siekiant išsikelti darbo tikslo. Apibendrinimai pateikti išvadose.

1. Naujo socialinio patyrimo atsivėrimas modernybės ir postmodernybės sandūroje

Aiškinant postmodernios filosofinės tradicijos tapsmą J. Habermaso ir Z. Baumano darbuose būtina atsakyti į keletą esminių klausimų. Pirmiausia, ką šie šiuolaikiniai mąstytojai vadina *postmoderniu diskursu*? Kokią poziciją jie užima aiškindami postmodernybės tapsmą? Koks jų postmodernybės aiškinimo istorinis-filosofinis išeities taškas? Kokius pagrindinius šiandienos socialinio patyrimo bruožus priskiria postmoderniam būviui? Atsakius į šiuos klausimus, bus galima suformuoti teorinius šių mąstytojų postmodernybės tapsmo modelius, kurie padės išsamiau analizuoti paskiras postmodernybės tapsmo prielaidas jų darbuose.

J. Habermasas postmodernybės sampratą formuoja iš jo plėtojamos istorinės filosofijos diskurso pozicijų. Postmodernybės tapsmą jo teorinėje koncepcijoje galima būtų išreikšti šiais pagrindiniais teiginiais:

1. Postmodernybės gimimą J. Habermasas sieja su modernios visuomenės socialinio patyrimo raida. Postmodernybės tapsmą mąstytojas aiškina modernybės ir jos savivokos, kuri atsiskleidžia racionalizme, atotrūkiu. Tai

įvardijama *ir toliau savaime vykstančių modernizacijos procesų* terminu. J. Habermasas šią sąvoką aiškina savaime tebevykstančios *visuomenės* modernizacijos atsiskyrimu nuo tariamai absoliučiomis tapusių *kultūros* paskatų (Habermas, 2002, p. 11).

2. Remdamasis skirtingų mąstytojų teorinėmis nuostatomis, J. Habermasas suformuoja dvi postmodernybės tapsmo teorines-ideologines prielaidas:

- neokonservatyvų atsisveikinimą su modernybe J. Habermasui padeda suformuoti M. Weberio, J. Colemano, A. Gehleno ir kt. socialinės teorijos. J. Habermasas operuoja abstrahuotu M. Weberio *modernybės* sąvokos *modernizacijos* terminu, kuris nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio reiškia gausėjančius ir vienas kitą stiprinančius procesus (kapitalo kaupimą ir išteklių mobilizavimą, gamybos jėgų plėtojimą ir darbo našumo kėlimą, t. t.), ir aiškina modernizaciją kaip savaime vykstantį procesą vystant apibendrintą laikui ir erdvei neutralių socialinių plėtotės procesų modelį. Kitaip tariant, modernizacijos procesai suvokiami nebe kaip racionalizacija, o teoriniu evoliucijos požiūriu apibendrinta *modernizacijos* sąvoka nebesiejama su modernybės baigties įvaizdžiu, taigi ir su tikslo pasiekimo būseną, kai turėtų prasidėti *postmodernybės* raida. Šį sudėtingą vidinių sąsajų tarp modernybės ir postmodernybės savivokos išnykimą J. Habermasas aiškina remdamasis A. Gehleno teorinėmis nuostatomis. Modernizacijai atliekant tik ekonomikos ir valstybės bei technikos ir mokslo funkcijas, nesustabdomas šių procesų greitėjimas išsekina kultūrinę visuomenės sritį, A. Gehlenas tai vadina šiuolaikinės kultūros *kristalinimusi*;
- anarchistinį pobūdį postmodernybės idėja įgyja darbuose tų teoretikų, kurie nesutinka, kad yra prasidėjęs modernumo ir racionalumo atotrūkis. Anarchistinis atsisveikinimas su modernybe, kitaip nei neokonservatyvus, susijęs su modernybe kaip visuma. Racionalizmui prarandant savo moderniosios epochos jėgą, į socialinės filosofijos avansceną išeina protas: jis demaskuojamas kaip pavergiantis ir kartu pavergtas subjektyvumas, kaip valia įgyti instrumento galią. Šiuo požiūriu visuomenės modernizacija negali pergyventi kultūros modernybės, iš kurios pati yra kilusi [M. Heidegerio, G. Batailleo teorinės nuostatos] (Habermas, 2002, p. 12).

Straipsnyje nagrinėjami Z. Baumano darbai iš esmės neskirti postmodernybės sampratai aiškinti. Tai vienas žymiausių dabarties socialinių mąstytojų, dar vadinamas *postmodernybės pranašu*, darė ankstesniuose savo darbuose, tokiuose kaip

„Postmodernybės užuominos“ („Intimations of Postmodernity“, 1992), „Postmodernioji etika“ („Postmodern Ethics“, 1993), „Gyvenimo fragmentai“ („Life in Fragments“, 1995), „Postmodernybė ir jos keliami rūpesčiai“ („Postmodernity and Its Discontents“, 1997) ir kt. Straipsnyje nagrinėjamus jo kūrinius galima apibūdinti kaip postmodernybės sampratos operacionalizavimą konkrečioms teorijoms plėtoti. Nepaisant to, esminė jo teorinė nuostata konstruojant postmodernybės diskursą yra ta, kad Z. Baumanas istorinėje perspektyvoje postmodernybės laikotarpį vadina *mūsų laikais*. Tokio koncepto vartojimas atskleidžia jo filosofinės tradicijos konstravimo būdų artimumą J. Habermaso modernybės filosofinio diskurso kūrimo principams. Pastarasis mąstytojas, remdamasis G. W. F. Hegelio istorijos filosofijos periodizavimo modeliu, postmodernius laikus taip pat vadina *naujausiais laikais*.

Aptariant pagrindinius Z. Baumano socialinės teorijos konstravimo principus, reikia pastebėti, kad mąstytojas modernybės raidą aiškina, kaip ir savo socialinę teoriją konstruoja, remdamasis socialinio patyrimo raida. Šio mąstytojo teorines koncepcijas labiau būtų galima priskirti praktinės filosofijos sričiai: čia nėra tokių „sunkių“ teorinių konstrukčių, kurie užpildo filosofijos istorijos turinį. Plėtodamas straipsnyje nagrinėjamą socialinę teoriją, Z. Baumanas *postmodernybės* sąvoką operacionalizuoja skirtingais teoriniais aspektais:

- Teoriškai konstruodamas globalizacijos socialinį turinį postmodernią pasaulio tikrovę mąstytojas pateikia kaip pasaulį draskančio painumo ir didelių prieštaravimų idėją: postmoderniąja pasaulio tikrove jis laiko išreguliuoto / privatizuoto / vartotojiško bei globalizuojančio / lokalizuojančio pasaulio tikrovę, kuri tik labai blyškiai, vienpusiškai ir labai iškreiptai atskleidžiama postmoderniame pasakojime. Postmodernizmas – vienas iš daugelio galimų postmodernios tikrovės aiškinimų, tik išskleidžia kástinį globaliųjų [klasės] patyrimą, nepaaiškindamas ir neišreikšdamas kitų patyrimų, kurie taip pat būdingi postmoderniajai scenai (Bauman, 2002, p. 153–154).
- Teoriškai pagrįsdamas mūsų visuomenę, kaip vartotojų visuomenę, Z. Baumanas postmodernią socialinę patirtį apibūdina kaip visuomenės narių įtraukimą / vienijimą pirmiausia pagal jų, kaip vartotojų, sugebėjimus, taip, kaip moderni socialinė patirtis suvienijo savo narius pirmiausia kaip gamintojus (Bauman, 2001, p. 76).
- Socialinės patirties moderniąsias teorines tradicijas Z. Baumanas skirsto į „masyvią / sunkią modernybę“ (angl. *solid / heavy modernity*) epochą ir mūsų laikų „laktos / lengvos modernybės“ (angl. *liquid / light modernity*) periodą (Bauman, 2000). Tokį skirstymą mąstytojas grindžia kapitalizmo, kaip socialinio bendrabūvio istorinės formos, kaita nuo „sunkaus“

iki „lengvo“ kapitalizmo. „Lakios / lengvos modernybės“ koncepcija apima tokius šiandienos socialinio patyrimo bruožus, kaip lengvą kapitalo judėjimą, darbo jėgos lankstumo savybę gamybos santykiuose; momento akimirka, laiko, kaip atstumų įveikimo mato, išnykimą ir erdvės „nuvertėjimą“ judant erdvėje ir pan. Teorinis skirtumas tarp „sunkiosios“ ir „lengvosios“ modernybės pasireiškia modernybės „švelninančių jėgų“ persikirstymu ir vietos pakeitimu, t. y. spaudimo jėgų, suvaidinusių esminį vaidmenį („sunkiosios“) modernybės atsiradimo momentu, poveikio perorientavimu nuo „sistemos“ į „visuomenę“ bei nuo „politikos“ srities į „praktinės politikos“ sferą; kitaip tariant, nusileidimu iš socialinio bendrabūvio makrolygmens į mikrolygmenį (Ten pat, p. 6–7).

Postmodernybės teorijų išvystymo lygiai šiame straipsnyje nagrinėjamuose J. Habermaso ir Z. Baumano darbuose yra gana skirtingi, tačiau mąstytojai postmoderniam patyrimui priskiria analogiškas socialines charakteristikas:

- racionalizmą: nuo ekonominės technologinės modernizacijos iki savaime vykstančio visuomenės, kaip tokios, modernizacijos proceso;
- individualizmą: nuo asmeninės atsakomybės išsiplėtimo visose žmogaus gyvenimo srityse iki privatizuotos modernybės ir pažangos.

Abu čia nagrinėjami mąstytojai – J. Habermasas ir Z. Baumanas – postmodernybės tapsmo aiškinimą grindžia istorine perspektyva ir modernybės savivokos prielaidomis. Postmodernybė yra modernaus socialinio patyrimo evoliucijos produktas, todėl jos gimimo prielaidų tikslinga ieškoti modernybės filosofiniame diskurse. Postmodernybės tapsmo prielaidoms aiškinti pasirenkama dviejų esminių socialinių modernybės gimimo aspektų – laiko ir darbo – raidos analizė. Šie socialiniai veiksniai gana išsamiai išplėtoti ir J. Habermaso, ir Z. Baumano socialinėse teorijose; šių socialinių kategorijų kaitos analizė socialinio patyrimo raidos kontekste sudaro galimybę aiškinti modernybės ir postmodernybės atotrūkio bei postmodernybės tapsmo prielaidas.

2. Naujos socialinės savivokos gimimas modernybės ir postmodernybės sandūroje

2.1. Laiko istorinis aktualizavimas

Viena pagrindinių naujų socialinės nelygybės formų – laiko stoka. Kad šiandien būtų pripažintas skurstančiu, nebereikia badauti ar neturėti stogo virš galvos. I. Urbonaitė-Vainienė (2014) cituoja M. Mendelę-Leliugienę, kuri teigia: „Niekam ne paslaptis, kad jei nori išgyventi didmiestyje, turi suktis. Dėl to tėvai ne tik

nebeturi laiko pabūti su savo vaikais, bet ir nebendruoja tarpusavyje“ (Urbonaitė-Vainienė, 2014).

Laikas yra subjektyvus socialinis reiškinys, nepaisant jo amžinumo ir objektyvios prigimties. Jis nuolat kinta ir nepriklauso nuo žmogaus valios, tačiau žmogui pavyko jį įvaldyti ir suteikti konkretų socialinį vaidmenį. Būtent laiko socialinio patyrimo kaita siejama su modernybės eros užgimimu ir sklaida. Vėlyvajame modernybės diskurso etape patiriama nauja laiko suvokties socialinio vaidmens transformacija. Filosofinę laiko sampratą raidą J. Habermaso ir Z. Baumano socialinėse teorijose galima būtų periodizuoti tokia tvarka:

1. Ikimodernieji laikai – fatališka laiko ir erdvės tarpusavio priklausomybė.
2. Modernybės pradžia – laiko istorijos pradžia.
3. Postmodernybės tapšmas – laiko reikšmės išnykimas.

Iki pat modernybės – modernųjų laikų – filosofinio diskurso užgimimo egzistencinis laiko ir erdvės suvokimas nepakito nuo antikos laikų. Atstumas, kaip laiko ir erdvės santykio išraiška, ir jo įveikimo galimybės matuoti žmogaus ir / ar gyvūno raumenų jėgos matais. Laiko istorijos pradžia impulsą suteikė, pasak J. Habermaso, „naujojo pasaulio“ atradimas, Renesansas ir Reformacija – tie trys didieji XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios įvykiai, žymėję dviejų epochų – viduramžių ir modernybės – ribą. Laiko išlaisvinimą ir istorinį įprasminimą J. Habermasas aiškina remdamasis G. W. F. Hegelio ir F. W. J. Schellingo „naujųjų laikų“ sampratą pagrindimo perspektyva. Skiriami du laiko, kaip istorijos mato, skaičiavimo metodai:

- krikščioniškoji istorijos filosofijos tradicija;
- pasaulietinis „naujųjų laikų“ diskursas.

Pastarųjų dviejų vienos visuomenės socialinės sąveikos vertybinių kontekstų susidūrimas inspiruoja kokybiškai naujos laiko sampratą, kartu ir modernybės, formavimąsi. Laiko sampratą kito kartu su pasaulietinio diskurso sklaida filosofijoje. Krikščioniškojoje Vakarų tradicijoje „naujieji laikai“ traktuoti kaip laikas, prasidėjęs po paskutinio teismo dienos. Krikščioniškosios socialinės praktikos doktrinos krizė sudarė „naujųjų laikų“ chronologinės reikšmės niveliavimo prielaidas. Pasaulietinė „naujųjų laikų“ samprata lemia įsitikinimą, kad ateitis jau prasidėjo. J. Habermasas čia remiasi F. W. J. Schellingo interpretacija, kai turima galvoje epocha, gyvenanti į ateitį ir atsivėrusi viskam, kas bus nauja (Habermas, 2002, p. 14).

Modernybės filosofinė tradicija formuojasi kaip istorinės sąmonės kaitos produktas. Istorinė sąmonė įgyja gebėjimą save reflektuoti įsivaizduojant savo pačios istorinę-filosofinę padėtį / vietą. Laikas imamas suvokti ne tik kaip atsivėręs atei-

čiai, bet ir kaip ribotas kylančių problemų sprendimo išteklius. Laikas, t. y. laiku matuojama dabartis, įgauna prasmę kaip dinamiškas – nuolat kuriantis ateitį ir akimirksniu nugrimztantis į praeitį – procesas. Modernaus laiko pajauta: istorija (modernybės istorijos pradžia) kartojasi ir įsitvirtina kiekvieną dabarties, gimdančios nauja, akimirką (Ten pat, p. 15).

J. Habermasas laiko aktualizavimo klausimą nagrinėja remdamasis istorijos filosofijos perspektyva, atskleisdamas pačios istorinės sąmonės kaitos kontekstą. Z. Baumanas laiką, kaip ir kitus socialinius reiškinius, analizuoja remdamasis socialine praktika, o jo indukcinis apibendrinimas galima priskirti praktinės filosofijos sričiai.

Z. Baumanas filosofijos tradicijos ir socialinės sąmonės kaitos priežastinius ryšius aiškina technologine kaita. Aiškindamas laiko suvokimo modernybės filosofinę diskursą jis pateikia tokius teiginius:

1. Kartu su modernybe prasideda laiko istorija. Ikimoderniame socialinės-filosofinės sąmonės vystymosi etape laikas suvoktas kaip objektyvus (pozityvistinis) reiškinys, susaistytas su žmogų ribojusia ir bauginusia sąvokų *čia* ir *ten* dialektika. Atstumo įveikimas buvo neatsiejamas nuo žmogaus ir / ar gyvūno fizinių galių ribotumo. Graikų olimpiadų laikais, kaip pastebi Z. Baumanas, nesvarstyta apie olimpinius rekordus. Kad kultų tokių idėjų, reikėjo atrasti ir išvystyti kitą nei žmogaus ar gyvūno jėgą. Technologijų tobulėjimas, paskatintas greičiausiai J. Habermaso minėtų didžiųjų XV a. pabaigos – XVI a. pradžios įvykių, sukūrė variklį, kuris sukėlė revoliuciją suvokiant laiką ir erdvę.
2. Nors modernybės eros pradžia siejama su daugybe žmonių veiklos pokyčių, laiko išlaisvinimas iš erdvės apribojimų ir pavaldumas žmogaus valiai bei technologinėms galimybėms yra vienodai reikšminga modernybės gimimo prielaida. Ikimoderniojoje epochoje laiko ir erdvės santykis buvęs statiškas, bet reikšmingų technologinių atradimų dėka jis tampa dinamiškas ir nepastovus. Kita vertus, laiko išlaisvinimas suteikė vertę erdvei. Erdvė tapo viena didžiausių moderniosios epochos vertybių, jos „užkariavimas“ reišė greitesnių mašinų kūrimą. Greitėjantis judėjimo tempas – tai didesnės erdvinės ekspansijos galimybės, kai tempo didinimas traktuojamas kaip vienintelė ekspansijos priemonė. Šiame „persekiojime“ erdvinė ekspansija buvo žaidimo esmė, o pati erdvė – prizas; erdvė laikyta vertybe, o laikas – priemone (Bauman, 2000, p. 112–113).
3. Laiko sudaiktinimas pavertė jį rutina. Laiko rutinizavimas palaikė forvizmo suformuotą darbo etikos nuostatą, taip pat ir erdvės vientisumo, kompaktiškumo, pavaldumo homogeniškumo logikai praktiką. Tai tapo darbo etikos krizės prielaida.

Modernybės filosofinio diskurso suformuotas istorinis laiko suvokimas sudarė prielaidas J. Habermasui periodizuoti naujuosius – moderniuosius – laikus. Istorinė perspektyva modernybės sampratą padaro neįmanomą, neišskyrus naujuosiuose laikuose „naujausiųjų“ – dabartis, kaip naujųjų amžių istorijos naujausias laikas, užima reikšmingą vietą. Dabartis, suvokianti save „naujųjų laikų horizonto pagrindu kaip naujausio laiko aktualybę“, atsisveikinimą su praeitimi turi suprasti kaip nenutrūkstamą atsinaujinimą (Habermas, 2002, p. 15). G. W. F. Hegelio laiko periodizavimo metodas, kuriuo J. Habermasas remiasi istorinės filosofijos diskurse, sudaro realias postmodernybės filosofinės tradicijos gimimo galimybes. Tačiau hėgeliškasis laiko skaičiavimo modelis postmodernybę, kaip naujausių laikų filosofinį diskursą, padaro galimą tik kaip paskutinį modernybės raidos etapą.

Laiko socialinė-egzistencinė reikšmė J. Habermaso istorinėje filosofijoje išlieka aktuali. Tuo tarpu modernybės kaitos ir kokybiškai naujos filosofinės tradicijos gimimo aiškinimas Z. Baumano socialinėje teorijoje, kuri akcentuoja technologijų kaitos pasekmes, „laikas / erdvė susitraukia“; galiausiai laikas, kaip priemonė, visiškai niveliuojasi, o erdvė – praranda savo vertę (Bauman, 2000; 2002).

Plėtoti savo teorinį diskursą Z. Baumanas pradeda nuo „laiko / erdvės susitraukimo“ ir pritaikymo šiandienos socialiniame gyvenime vykstantiems procesams aiškinti. Sąvoka *laiko / erdvės susitraukimas* apima nuolatinį įvairialypį žmogaus būvio parametrų kitimą. Šią sąvoką mąstytojas pritaiko globalizacijai – vienai iš postmodernybės operacionalizuotų formų apibūdinti.

„Sunkiojoje modernybėje“ laiko ir erdvės suvokimo ribos garantavo homogeniškos, vientisos erdvės palaikymą, o technologiniam atstumų panaikinimui tradicinis socialinis teritorinis bendrumas nebūdingas. Pasaulinio internetinio tinklo (www) sukūrimas, viršgarsinių mašinų ir palydovinio ryšio žiniasklaidos sukurtam produktui perduoti panaudojimas sukuria tai, ką Z. Baumanas įvardija kaip „lengvosios modernybės“, arba postmodernybės, sociokultūrinių pokyčių padarinius. Atstumas, kaip socialinis reiškinys, praranda aktualumą. Mobilumas tampa galingiausiu ir geidžiamiausiu socialinių santykių veiksmu. Jis tampa žaliava, iš kurios kasdien kuriamos ir perkuriamos naujos, vis pasaulietiškesnės socialinės, ekonominės ir kultūrinės bendrabūvio formos.

Z. Baumano socialinėje teorijoje formuojamas kokybiškai naujo teorinio diskurso tapsmas. Reikia pastebėti, kad čia nagrinėjamuose darbuose Z. Baumanas retai vartoja *postmodernybės* sąvoką. Mąstytojas pastaruosiuose darbuose suformuluoja naują – *lakios modernybės* – sąvoką, kuri atskleidžia tiek technologinio, tiek „laiko / erdvės susitraukimo“ veiksmų svarbą dabarties socialinės sąmonės ir visuomenės bendrabūvio formų kaitai. Tačiau šis terminas nepašalina ir modernybės tęstinumo galimybės Z. Baumano socialinėje teorijoje.

Atstumų ir vietos traukos įveikimo galimybių vystymasis koreguoja ir kitų socialinių reiškinių vertybinius kontekstus. *Laikas* ir *darbas* iš pirmo žvilgsnio – ne labai tarpusavyje susiję terminai, tačiau istorijos filosofijoje, apžvelgiant jų suvokimo raidą, galima išvelgti paralelinį ryšį. J. Habermaso ir Z. Baumano socialinėse teorijose tokį sąlyčio momentą taip pat galima užčiuopti.

2.2. Darbo, kaip socialinės vertybės, sampratos kaita

Šiuolaikiniame pasaulyje skursta ir dirbantys žmonės. Po dramatiškų struktūrinių pokyčių darbo rinkoje pasikeitė užimtumo galimybės, kai nuolatinį užimtumą pakeitė nuolatinis judėjimas *iš* ir *į* darbo rinką, mokymo iniciatyvos, savanoriškas darbas, neformali veikla ir nedarbas (Gershuny, Marsh, 1993; Devine, Savage, 2000). Šiandien aktualu išskirti vargstančių darbuotojų (angl. *working poor*) kategoriją: dabar naujos darbo vietos kuriamos nesaugiame, mažai apmokamame paslaugų sektoriuje. Kaip pastebi K. Newman (1999), atlikusi etnografinį vargstančių darbuotojų tyrimą skurdžiausiame Vakarų didmiesčio rajone, skurdus darbas profesinės karjeros pradžioje nebėra tiltas į nuolatinį užimtumą, o karjeros galimybės yra ribotos (ten pat, cituota: Devine, Savage, 2000, p. 191). J. Paluckienė (1999) pasitelkia socialiai kritinių grupių koncepciją. Ji, kaip ir K. Newman (1999), pastebi, kad tam tikros socialinės grupės, tokios kaip 16–25 metų jaunimas, moterys, pensinio ir priešpensinio amžiaus žmonės, labiau izoliuotos darbo rinkoje ir mažiau savarankiškos priimant lemiamus sprendimus savo darbiniam kelyje. Būtent šių socialinių grupių atstovai dirba mažiau apmokamus darbus, blogesnėmis sąlygomis, menkesnės jų galimybės siekti karjeros (Paluckienė, 1999, p. 116).

Darbas, be jokios abejonės, – vienas svarbiausių socialinio patyrimo evoliucijos, kurią atskleidžia socialinių vertybių sistemos raida, veiksmų. Darbo socialinis-vertybinis turinys tapo svarbiausiu modernybės teorinių diskursų plėtojimo šaltiniu, kuris suteikė formą ir tęstinumą moderniesiems / naujesiems laikams. Darbo ontinės charakteristikos nubrėžė svarbią modernybės socialinės-filosofinės tradicijos plėtojimo kryptį ir iškėlė tikslą: pavergti, įkinkyti ir kolonizuoti ateitį, kad chaosą keistų tvarka, atsitiktinumą – nuspėjama (taigi ir valdoma) įvykių seka (Bauman, 2000, p. 136–137). Modernybės epochoje darbas lėmė kokybinius socialinio gyvenimo pokyčius (ryškus skurdo / vargo sumažėjimas, kt.), tačiau svarbiausi jo „nuopelnai“ yra (tariamasis) tvarkos užtikrinimas ir istorinio akto, kuriuo socialiniame gyvenime pašalintas fatalizmo momentas, bei žmonių, kaip ypatingos rūšies, įgalinimas patiems spręsti savo likimą, inspiravimas.

Darbo problemą J. Habermaso ir Z. Baumano socialinėse teorijose būtų galima nagrinėti periodizavus modernybės filosofinės tradicijos vystymąsi darbo-suverenumo dialektikos spektre:

- 1 etapas – darbo vertybės dominavimas;
- 2 etapas – darbo etikos kvestionavimas, suverenumo, kaip gyvenimo būdo alternatyvos, iškilimas;
- 3 etapas – darbo etikos krizė, vartotojų visuomenės vertybių sklaida.

Darbas, tapęs vienu svarbiausių modernųjų laikų socialinių santykių rodikliu, gausios socialinių mokslininkų bendruomenės (nuo K. Marxo iki šiandienos postmodernistų, taip pat ir Z. Baumano, J. Habermaso) vertinamas prieštaringai – kaip suvaidinęs nevienareikšmį vaidmenį žmonijos vystymosi procese. Nors šiame straipsnyje nagrinėjamame veikalė „Modernybės filosofinis diskursas“ J. Habermasas darbo temai skiria gerokai mažiau dėmesio nei kituose savo kūriniuose („Knowledge and Human Interests, 1972; „Theory and Practice“, 1974, kt.), darbo problemą autorius aptaria G. Bataille bendrosios ekonomikos analizės aspektu. Ši perspektyva šiek tiek nutolina J. Habermasą nuo K. Marxo kapitalistinio darbo–gamybinių santykių–ekonomikos sąveikos vystymo modernybės epochoje, tačiau toliau tęsia marksizmui būdingą modernųjų kapitalizmo vertybių kritiką. Plėtodamas kapitalizmo kritiką, J. Habermasas, kaip ir G. Bataille, modernybę regi įterptą į proto istoriją, kur viena su kita kovoja suverenumo ir darbo jėgos (Habermas, 2002, p. 245). Suverenumas išreiškia žmogaus, kaip socialinio individo, teisę rinktis gyvenimo būdą, nebūtinai paremtą modernybės vertybių, taigi darbo, darbinųjų santykių sistema. Suverenumo ir darbo kovos idėją Z. Baumanas plėtojo daugelyje savo veikalų, taip pat ir šiame straipsnyje analizuojamuose darbuose. Darbo, kaip socialinės vertybės, dominavimą prieš kitas socialinio bendrabūvio formas jis įvardija *darbo etikos* sąvoka. Šio fenomeno socialinį vaidmenį Z. Baumanas komentuoja šiomis modernybės epochoje vyravusiomis vertybinėmis nuostatomis:

- norėdamas išgyventi ir būti laimingas žmogus turi daryti tai, kas kitiems atrodo naudinga, ir yra vertas būti įkainotas; niekas neduodama veltui: pirma pačiam reikia duoti, kad vėliau būtų atlyginta;
- darbas, kaip toks, yra vertybė, kilnus ir taurinantis užsiėmimas, todėl modernybės epochoje yra nepriimtina demoralizuojanti pasitenkinimo sukurtu gėriu nuostata; taigi dirbti yra gerai, tuo tarpu nedirbti – nuodėmė;
- tokios socialinės praktikos išvada akivaizdi – absoliuti dauguma žmonių parduoda savo darbo jėgą, kad apmokėtų gyvenimo išlaidas ir gautų tai, ko nusipelno. Visa, ką jie turi, yra atlygis už jų ankstesnį darbą ir pasiryžimą toliau dirbti;
- kaip vertingas pripažįstamas tik toks darbas, už kurį gaunamos pajamos ar atlyginimas – kuris parduodamas ir gali būti perkamas, taigi darbas, kuris, darbo etikos požiūriu, turi moralinę vertę (Bauman, 2001, p. 5–6).

Taip galima būtų apibūdinti istorinį darbo etikos formavimosi turinį, kuris istorinėje filosofijoje įsilieja į bendrą modernybės sampratą. Kapitalistiniame moderniosios industrinės visuomenės raidos etape darbas vienu metu buvo asmeninio gyvenimo, socialinės tvarkos ir visuomenės, kaip tokios, gebėjimo išgyventi šerdis. Jis suvoktas kaip svarbiausias žmogaus visapusiško vertinimo atskaitos taškas, lyginant su kuriuo visi kiti gyvenimo siekiai buvo suplanuoti ir nulemti. Darbas, kurį dirbo individas, lėmė tiek esamą jo socialinę padėtį – statusą visuomenėje, tiek ir socialinio mobilumo perspektyvas, taip pat ir savęs vertinimo socialinėje bendruomenėje nuostatas. Darbo pobūdis nulėmė gyvenimo standartus, kurių atitinkamas visuomenės narys galėjo tikėtis ir kuriems turėjo paklusti. Štai ką turi galvoje K. Marxas, G. Bataille, J. Habermasas, kt. marksistinės tradicijos sekėjai (ir nemažai kritikų postmodernistų), kritikuodami modernybės puoselėjamas darbo etikos vertybes, kurios uzurpavo asmeninio pasirinkimo – suverenumo teisės išraiškos – galimybę. Darbo etika kvietė *rinktis* gyvenimą, pašvęstą darbui, bet toks gyvenimas reiškė pasirinkimo nebuvimą, jo neprieinamumą ir galiausiai jo uždraudimą (Bauman, 2001, p. 19). Tokių vertybinių nuostatų palaikymo reikėjo ankstesniame skyriuje nagrinėto modernybės tikslo – erdvės užkariavimo – priemonėms kurti ir gamybai užtikrinti.

Užtikrinti, kad bus laikomasi suverenumo principo modernybės laikotarpiu, buvo neįmanoma dar bent dėl kelių kitų priežasčių:

- Dėl ekstensyvaus darbo pobūdžio industrinėje visuomenėje modernybės filosofinė tradicija dar vadinama kolektyvinės socialinės sąmonės puoselėtoja. XIX a. viduryje, kai darbe buvo praleidžiama, remiantis kai kuriais skaičiavimais, iki 70 proc. darbingo amžiaus, darbo vieta buvo bene svarbiausia socialinės integracijos institucija. Fabrikas buvo dar vienas iš didžiųjų modernybės išradimų – „panoptinės institucijos“ – pavyzdžių, kuriuos vėliau išplėtojo daugelis postmodernių mąstytojų. Tai pagrindinė erdvė, kurioje buvo mokomasi paklusimo normoms, drausmingo elgesio įpročių ir ugdomi adekvatūs socialiniai įgūdžiai.
- Kolektyvinę socialinę sąmonę modernybės laikais palaikė pats gamybos procesas: gėrybių kūrimo pobūdis, socialinę ir technologinę pažangą nulėmusio darbo pasidalijimo principo taikymas. Siaura monofunkcinė darbo specializacija – fordizmo puoselėjama idėja – padarė darbininkus priklausomus vienus nuo kitų ir nuo darbo įrankių (gamyklos / fabriko staklių, kt.) bei garantavo kolektyvizmo vertybinės nuostatos sklaidą. Tokie stambūs kolektyviniai vienetai, tokie kaip fabrikai ir gamyklos, kartu padėjo maksimaliai išplėsti homogeniškumo principo įgyvendinimą modernioje epochoje. Marksistų ir kitų šiuolaikinių mąstytojų požiūriu, tai taip pat socialinės kritikos vertas modernybės vystymo aspektas.

- Tokias išvadas J. Habermasas, Z. Baumanas ir kiti jų amžininkai daro iš istorinės modernybės raidos ir postmodernybės vertybinių normų formavimosi perspektyvos. Jie pripažįsta, kad tokia socialinių normų praktika buvo nulemta tuo metu dominavusio laiko ir erdvės vertybinio turinio. Kapitalistinėje visuomenėje pirmiausia veikia abstrakčiai laiku ir pinigais matuojamas darbas, kaip homogenizuojanti jėga, kuri, susieta su mokslu ir technika, nuolat didėja. Modernybėje dominavusi darbo etika buvo pavergusi ne tik darbininkus, parduodančius savo darbo jėgą¹, bet ir savininkus, kurių modernybės siūlomiems tikslams įgyvendinti darbo jėgos pirkimas buvo neišvengiamas. Vartojant Z. Baumano terminus, darbo jėga, atstovaujanti darbininkams, ir darbo priemonės, valdomos savininkų, buvo sujungtos į amžiną sąjungą ir patvirtintos laiko ir erdvės įveikimo, bet ne jų įvaldymo sukeltų apribojimų (Bauman, 2000).

Modernybės filosofinės tradicijos posūkį darbo-suverenumo kontekste galima fiksuoti tada, kai suformuluojama suverenumo, kaip darbui alternatyvaus gyvenimo būdo, idėja. Šios idėjos užuomazgų galima atrasti K. Marxo ir jo sekėjų filosofinėse nuostatose. J. Habermasas „Modernybės filosofiniame diskurse“ remiasi ir palaiko G. Bataille sukurtoje suverenumo koncepcijoje išplėtotas K. Marxo² teorines figūras. Šio XX a. „komunisto“³ suverenumo teorija J. Habermaso vertinama kaip sudaiktėjimo teorijos, kurią M. Weberio marksizmo pagrindū išplėtojo G. Lukácsas, M. Horkheimeris ir T. W. Adorno, priešingybė. Suverenumo teorinėje koncepcijoje kurdamas ekspresyvistinį žmogaus veiklos modelį, G. Bataille paneigia tariamai akivaizdžią modernybės išvadą, kad „gyvenimas“, dėl kurio yra gaminama, glūdi pačiame darbe. Darbas, kaip vienintelis teisingas gyvenimo būdo pasirinkimas, padedantis žmogui visapusiškai save realizuoti, kvestionuojamas: iškeliamą *neproduktyvaus* vartojimo idėja, kuri pavienio prekių gamintojo požiūriu būdama nuostolinga, gali suteikti žmogui suverenumo ir patvirtinti jo autentišką egzistavimą (Habermas, 2002, p. 253). Plėtodamas neproduktyvaus vartojimo idėją, J. Habermasas toliau vadovaujasi G. Bataille teorinėmis nuostatomis, kur formuluojama mintis, kad tik švaistydamas vartojantis subjektas gali išreikšti save, taigi ir būti suverenus, t. y. neleisti savęs nužeminti iki daikto, kaip yra moderny-

¹ Čia tiek J. Habermasas, tiek Z. Baumanas operuoja teorinėmis mąstymo figūromis ir visą „kaltę“ verčia, K. Marxo terminais kalbant, „didžiajai transformacijai“, kurios esmė – darbo jėgos ir darbo priemonių atskyrimas.

² K. Marxas kalba apie laisvę *anapus* būtinumo, anapus medžiagų apykaitos su gamta determinuotos gamybos srities, į individualų jėgų eksternacijos ir kartotinio savinimosi modelį įtraukdamas dar ir kūrybišką laisvalaikio leidimą. Kaip atskaitos taškas K. Marxo filosofijoje imamas absoliutus, pats save universaliai realizuojantis individas.

³ Taip G. Bataille apibūdina J. Habermasas „Modernybės filosofiniame diskurse“.

bės puoselėjamoje darbo etikoje, bet išlaisvinti subjektyvume. Tačiau pripažįstama, kad modernioje sistemoje, kur dominuoja kapitalizmo vertybės, sukuriamas perteklius vėl panaudojamas gamybai, o ne beprasmiškam vartojimui, suverenumas yra pasmerktas: suvereni būtybė moderniose visuomenėse sudvasinama ir eliminuojama iš visuotinybės, kur viskas tarnauja privačiai nuosavybei, kurią sudaro vien tik daiktai (Habermas, 2002, p. 255).

Neproduktyvus vartojimas – su gamyba nesusijusios išlaidos – tik klasikinio kapitalizmo modernybės laikotarpiu galėjo būti neigiamai apibūdinamas vartojant *švaistymo* sąvoką. Vėlyvosios, lakios modernybės, arba postmodernybės, tapsmo kontekste neproduktyvus vartojimas praranda savo ydingąjį turinį. Darbo etika užleidžia avansceną vertybinėms vartojimo nuostatomis. Z. Baumanas vartotojiškos visuomenės idėją plėtoja savo paskutiniuose darbuose, tarp kurių yra ir čia analizuojami „Work, Consumerism and the New Poor“, „Globalizacija: pasekmės žmogui“. Neneigdamas, kad gyvenimas mūsų visuomenėje („mūsų visuomenė“ jis vadina lakios modernybės, vėlyvosios modernybės [remiantis A. Giddens], antrosios modernybės [remiantis U. Becku], viršmodernybės [remiantis G. Balandier] ar postmodernybės laikotarpi) ir mūsų pirmtakų visuomenėje (tai reikėtų suprasti kaip užuominą į modernybės klestėjimo erą) nėra tokie jau skirtingi dalykai⁴, kad dvi modernybės stadijos skiriasi „tik“ akcentais ir prioritetais, vis dėlto pabrėžia, kad pasikeitę akcentai nulėmė didžiulius skirtumus iš esmės visose visuomenės, kultūros ir individualaus gyvenimo plotmėse (Bauman, 2002, p. 123–124). Naujai modernybės epochai jis priskiria tokius bruožus:

- Mūsų visuomenę Z. Baumanas apibūdina kaip vartotojų visuomenę, pašalinęs iš šios sąvokos modernybės epochoje klestėjusios darbo etikos sukurtą ribojantįjį jos aspektą. *Vartotojų visuomenės* sąvokai jis suteikia visą anksčiau darbo etikai priklausiusį socialinį-etinį turinį: mūsų visuomenė yra „vartotojų visuomenė“ ta prasme, kokia mūsų pirmtakų modernioji visuomenė buvo „gamintojų visuomenė“. Moderniosios visuomenės vertybinės nuostatos sutelkė savo narius pirmiausia kaip gamintojus, tuo tarpu postmoderniai visuomenei, talpinančiai technologinio, sociokultūrinio, ekonominio ir kitos pažangos sukurtą gyvenimo kokybę, jau mažai bereikia masinio industrinio darbo. Vietoj to, ji telkia savo narius kaip vartotojus. Būdą, kaip šių dienų visuomenė formuoja savo narius, pirmiausia nulemia pareiga atlikti vartotojo vaidmenį (Bauman, 2001, p. 24).
- Individualizmas yra postmodernios visuomenės produktas ir norma. Jį skatina vartotojų visuomenės normos ir taisyklės. Vartojimas, skirtingai

⁴ Čia Z. Baumanas turi mintyje nenuginčijamą faktą, kad nei buvusiu, nei dabartiniu modernybės laikotarpiu visuomenė negali negaminti vartojimui skirtų daiktų, savaime aišku, kad abiejų visuomenių nariai vartoja (Bauman, 2001; 2002; 2000).

nuo gamybos, iš esmės yra individuali, pavienė ir galiausiai vieniša veikla; veikla, kuri pripildyta norų, visada tokių privačių, malšinimo ir sužadino, nuraminimo ir sukėlimo. Nėra tokio dalyko, kaip „kolektyvinis vartojimas“ (Ten pat, p. 30). Žinoma, vartojimui skirta erdvė yra vieša, ir visuomenės nariai – tikrieji vartotojai – yra pamėgę tas pačias vietas, tačiau net tada vartojimas išlieka išskirtinai vienišas, individualistinis asmens patyrimas. Vartotojai yra vieni, net jeigu jie veikia kartu. Z. Baumanas suformuota vartojimo vertybinė nuostata radikalizuoja J. Habermaso eskaluojamą *suverenumo* sąvoką, pabrėždama vertybinių prioritetų persiskirstymą darbo-suverenumo dialektikoje. Socialinėje praktikoje besiformuojanti atsinaujinusi vertybių sistema nelieka nepastebėta filosofiniame kontekste: vieniems mąstytojams tai „tik“ naujas modernybės etapas, kitiems – tai naujos filosofinės tradicijos formavimosi prielaidos.

Darbo-suverenumo dialektikos analizė aiškinant postmodernybės tapsmą pirmiausia leidžia atskleisti patį modernybės filosofinio diskurso raidos procesą. J. Habermasas ir Z. Baumanas šiuo atveju savo teorinėmis nuostatomis puikiai papildė vienas kitą. Laipsniškas darbo vertybės keitimas suverenumo vertybine nuostata patvirtina, kad postmodernybės tapsmas yra tipiška socialinio patyrimo sukurta priežastis ir pasekmė. Postmodernybės filosofinės tradicijos užgimimas yra modernybės sukurtų vertybių neigimas.

Išvados

J. Habermaso ir Z. Baumano socialinių teorijų analizė leidžia daryti tokius apibendrinimus:

1. J. Habermaso ir Z. Baumano socialinės teorijos tik iš pirmo žvilgsnio atrodo visiškai skirtingos. Atlikus išsamesnę jų analizę, atsiskleidžia jų filosofinių figūrų panašumas, be to, gvildenamos tos pačios modernybės temos. Pirminė skirtumų priežastis šių mąstytojų teoriniuose diskursuose yra pasirinktos skirtingos postmodernybės tapso aiškinimo išeities pozicijos. J. Habermasas postmodernybės filosofinės kokybės ieško modernioje teorinėje ir intelektualinėje patirtyje. Tuo tarpu Z. Baumano teorinės minties plėtojimo metodika sudaro įspūdį, kad būtent modernybę jis vertina iš postmodernios perspektyvos.
2. Kalbant apie postmodernybės filosofinio diskurso tapso prielaidų aiškinimą J. Habermaso ir Z. Baumano socialinėse teorijose, abu mąstytojai postmodernybės tapso aiškinimą grindžia istorine perspektyva ir modernybės savivokos prielaidomis, tačiau jų teorijų plėtojimo kryptys išsiskir-

ria: J. Habermasas postmodernybę konstruoja (tik) kaip naują modernybės filosofinės tradicijos raidos etapą. Z. Baumanas, neneigdamas, kad gyvenimas mūsų visuomenėje ir mūsų pirmtakų visuomenėje nėra tokie jau skirtingi dalykai, kad dvi modernybės stadijos skiriasi „tik“ akcentais ir prioritetais, pabrėžia, jog pasikeitę akcentai vis dėlto lėmė didelius pokyčius beveik visose visuomenės gyvenimo srityse. Nors modernybės tęstinumo galimybės Z. Baumano socialinėje teorijoje tai nepanaikina.

3. Modernybės raidos ir postmodernybės tapsmo aiškinimas įgauna prasmę atliekant konkrečių tyrimo aspektų analizę. Postmodernybės tapsmo prielaidoms paaiškinti palanki strategija – iš naujo įvertinti modernybėje svarbius socialinės savimonės rodiklius, tokius kaip laiko ir darbo suvokimas.

Analizuojant laiko sampratą, J. Habermaso ir Z. Baumano taikoma socialinės patirties periodizavimo metodika atskleidžia tam tikrą lūžį modernybės filosofiniame diskurse, atsirandantį modernybės tapsmo metu.

Darbas, kaip socialinė vertybė, aktualizuojamas darbo-suverenumo dialektiniame prieštaravime. J. Habermaso ir Z. Baumano socialinėse teorijose postmodernybės tapsmas grindžiamas vertybinės pusiausvyros dinamika darbo-suverenumo dialektiniame spektre: nuo darbo etikos dominavimo iki optimalaus suverenumo įgyvendinimo vartotojų visuomenėje.

4. Atstumų įveikimo galimybių sudarymas ir darbo, kaip socialinės integracijos terpės, reikšmės mažėjimas bei pasikeitimas koreguoja ir kitus socialinio bendrabūvio kontekstus: individualizmo iškilimą ir racionalizmo turinio kaitą.

Gauta 2014 08 12

Pasirašyta spaudai 2014 09 29

Literatūra

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Malden: Blackwell Publisher Ltd.
- Bauman, Z. (2001). *Work, Consumerism and the New Poor*. GB: Bibbles Ltd.
- Bauman, Z. (2002). *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa.
- Devine, F., Savage, M. (2000). Conclusion: renewing class analysis. In: R. Crompton, F. Devine, M. Savage, J. Scott *Renewing Class Analysis* (eds.). Oxford: Blackwell.
- Gershuny, J., Marsh, C. (1993). Unemployment in Work Histories. In: D. Gallie, C. March, C. Vogler. *Social Change and the Experience of Unemployment* (eds.). Oxford: Oxford University Press.
- Habermas, J. (2002). *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.
- Paluckienė, J. (1999). Socialiai kritinės grupės kuriant gerovės valstybę. Kn.: A. Česnavičius, A. Dargytė-Burkienė, I. Gečienė, I. Gudaitienė, J. Paluckienė, M. Taljūnaitė. *Socialinis struktūralizmas ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- United Nations Organization. (2014). *Human Development Report 2014*. Prieiga internete: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> [žiūrėta 2014-09-23].
- Urbonaitė-Vainienė, I. (2014). *Plinta naujos skurdo formos: pasitikrink, ar nesi vargšas*. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/plinta-naujos-skurdo-formos.d?id=64545274> [žiūrėta 2014-04-21].

DISCOURSE OF ATTITUDE TO TIME AND WORK IN THE WORKS OF J. HABERMAS AND Z. BAUMAN

Sonata Mačiulskytė

Summary

Legitimation of postmodernity is one of the objects of today's endless intellectual debates. A favourable strategy to explain the assumptions of postmodernity formation is to re-assess the indicators of social awareness which are important in the modernity, such as time and work perception.

Social phenomena of time and work are among elements of social-existential change, which reflect clear differences of a philosophical discourse and social consciousness of modernity from the earlier traditions of philosophical thought development. Modernity, undoubtedly, meant a qualitatively new philosophical conception, inspired by the intellectual, technological, material, etc. potential created by a comprehensive social experience.

As regards the formation of postmodernity, its interpretation makes sense when we have a limited sample of research aspects. The choice of scholars, whose works are used as a basis for a comparative analysis of the development of the values of work and time, was not accidental, and therefore rather challenging for the article. There are both differences and similarities between the strategies of social theory development presented by Jürgen Habermas and Zygmund Bauman. The analysis of this article is based on the following works: *The Philosophical Discourse of Modernity* (first published in 1985) by J. Habermas, and *Work, Consumerism, and the New Poor* (1999), *Globalization: the Human Consequences* (2000), *Liquid Modernity* (2000) by Z. Bauman. These works emerged in the context of social realities of the 9th–10th decades of the XXth century. Both thinkers, then the elite of contemporary social thinkers, are completely different in the development of their intellectual thought. J. Habermas projects his philosophical explanation of reality from the value-based constructs of modernity to a theoretical and intellectual justification of postmodernity. In other words, he is looking for postmodernity in the theoretical and intellectual potential accumulated by modernity. Meanwhile, the theoretical thought of Z. Bauman, on the contrary, is directed in the opposite direction. The main object of his social theory development is explanation of postmodern existences. We may get the impression that he is evaluating modernity from the postmodern perspective. Despite, perhaps, an absolute difference between their theoretical thought development, both of them pay a lot of attention to

the explanation of time and work concepts (development), allowing to trace the construction of the authors' social theories of modernity and postmodernity.

The aim of this article is to reflect on the tangibility of the formation of postmodernity in the contemporary social theories, with the emphasis on the philosophical explanation of the change in the perception of the social phenomena of time and work in the intellectual thought of J. Habermas and Z. Bauman.

One of the main new forms of social inequality is lack of time. There is no need to starve or to be roofless in order to be recognised as destitute. The analysis of the concept of time shows that J. Habermas and Z. Bauman use the method for periodization of social experience which reflects a certain turning point in the philosophical discourse of modernity, emerging during the period of formation of modernity. Time is a subjective social phenomenon, despite its eternity and objective nature. Time is in a constant state of change, regardless of the will of a person, however, a person managed to master it and to give it a specific social role. In fact, the change of social experience of time is linked to the emergence and development of the era of modernity. Moreover, a new transformation of the social role of the perception of time is experienced in the later stage of the modernity discourse.

Work as a social value is actualised in the dialectical opposition of work and sovereignty. The formation of postmodernity in the social theories of J. Habermas and Z. Bauman is grounded in the value-based equilibrium dynamics in the dialectical spectrum of work and sovereignty: from the dominance of work ethic to the realisation of optimal sovereignty in the consumer society.

After dramatic structural changes in the labour market, the employment opportunities have changed when permanent employment was changed by permanent movement *from* and *to* the labour market, as well as by training initiatives, volunteering, non-formal activity, and unemployment. A category of the *working poor* has emerged: now new workplaces are created in the unsafe and low-paid service sector.

The development of possibilities to overcome distances and a decrease and change in the significance of work as a medium of social integration, consequently adjust other contexts of social coexistence: the emergence of individuality and a change in the content of rationalism.